

ՀՈԼՈՎՈՒՄՆԵՐԻ ՏԻՊԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՑԻ ՇՈՒՐՋ
(Գրաբարի, գրական արևելահայերենի, լատիներենի,
գերմաներենի, ռուսերենի համեմատությամբ)*

ԴԱՎԻԹ ԳՅՈՒԼՋԱՏՅԱՆ

Բանալի բառեր՝ հոլովման տիպեր, միավոր հոլովում, երկթեք հոլովում, նշան, նշանակիչ, նշանակյալ, նշանային լիաձավալ և միաբևեռ հոլովումներ, արական հոլովումներ, իգական և իգականաձև հոլովումներ, չեզոք հոլովումներ:

Նախաբան

Հոլովակիր լեզուներում հոլովման հարացույցները տարբեր սկզբունքներով են ձևավորվում: Ըստ այդ սկզբունքների էլ առանձնացվում են հոլովման տիպերը: Հարաժամանակյա հայեցակետով համեմատելով մի քանի լեզվական հորինվածքներ՝ դրանցից սեռագուրկ հոլովման համակարգերով հայերենի երկու գոյաձևի և սեռակիր հոլովման համակարգերով լեզուների համար երկու տարբեր սկզբունքով կատարում ենք հոլովման տիպերի նորոյի խմբավորում: Այդ տարբեր տիպերը, սակայն, միավորված են նշանադիտական հայեցակետով՝ նշանի լիաձավալ և բևեռացված թևերով: Նյութը հետազոտելիս գործադրել ենք տրամախոսական, տիպաբանական համեմատություն, հանդիպադրական մեթոդները: Ստորև ներկայացնում ենք նախ սեռակիր հոլովման համակարգ ունեցող լեզուները, ապա՝ սեռագուրկ համակարգով հայերենը՝ գրաբարի ու արևելյան գրական աշխարհաբարի համակարգերով կատարելով անհրաժեշտ եզրահանգումներ:

Սեռային նշանով հոլովատիպեր (գերմաներեն, ռուսերեն, լատիներեն)

Սեռակիր լեզուներից գերմաներենում ընդունված է հոլովումները դասակարգել երեք խմբով (մի կողմ ենք թողնում հոլովման հատուկ դեպքերը)¹ 1) ըստ գոյականի սեռական հոլովի ձևավորման բնույթի, 2) ըստ թեք հոլովների համանման ձևավորման բնույթի, 3) ըստ գոյականի գրոյական վերջավորության և հոգի հոլովման բնույթի: Առաջին խմբի գոյականները միավորված են ուժեղ հոլովման տիպի մեջ, երկրորդ խմբի գոյականները՝ թույլ հոլովման տիպի մեջ, երրորդ խմբի գոյականները՝ իգական սեռի գոյականների հոլովման տիպի մեջ²: Նկատի ունենալով, որ այս ձևակազմական խմբերից յուրաքանչյուրը բաշխված է գոյականի սեռային իմաստների վրա՝ կարելի է գերմաներենի տվյալ հոլովումը համարել մի նշան, որի նշանակիչները համա-

* Ներկայացվել է 08. II. 2023 թ., գրախոսվել է 01. III. 2023 թ., ընդունվել է տպագրության 23. III. 2023 թ.:

¹ Հ ա Ր Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն Յ Ա Ն. 1996, 37–40:

պատասխան ձևույթներն են, նշանակյալները՝ ձևույթները բովանդակավորող մասնավոր սեռերը: *Ըստ այդմ՝*

1) առաջին խմբի նշանակյալը կլինի չեզոք և արական (ուժեղ) հոլովման տիպը.

Արական սեռ		Չեզոք սեռ
Ուղղ. der Vater	der Tisch	das Kind
Սեռ. des Vaters	des Tisches	des Kindes

2) երկրորդ խմբի նշանակյալը՝ արական (թույլ) հոլովման տիպը.

Ուղղ. der Student
Սեռ. des Studenten
Տր. dem Studenten
Հյգ. den Studenten

3) երրորդ խմբի նշանակյալը՝ իգական հոլովման տիպը².

Ուղղ. dei Mutter
Սեռ. der Mutter
Տր. der Mutter
Հյգ. dei Mutter

Նույն սկզբունքով կարելի է դասակարգել նաև արդի ռուսերենի հոլովումները (այստեղ ևս մի կողմ ենք թողնում հատուկ դեպքերը): Այդ լեզվում 1-ին, 2-րդ և 3-րդ հոլովումները կարելի է վերաբաշխել հետևյալ կերպ. 1-ին խումբն արական և չեզոք հոլովման տիպն է (столØ, озеро), 2-րդ հոլովում համարվածը, ըստ էության, իգականաձև հոլովում է, որովհետև ընդգրկում է իգական սեռի գոյականների ճնշող մասը և իգական նշանակիչներով արական սեռի գոյականները (стена, бабушка): 3-րդ խումբը չնչին բացառություններով իգական հոլովում է, որին պատկանում են իգական սեռի զրո վերջավորությունները, որոնք դուրս են հոլովման 2-րդ խմբից (мать, любовь և այլն): 1-ին հոլովման նշանակիչներն են արականում -Ø (զրո) և չեզոքում լրացուցիչ բաշխման հարաբերության մեջ եղող -о, -е վերջավորությունները, որոնք իրենց հերթին նույն բաշխման մեջ են արական սեռի -Ø վերջավորության հետ: 1-ին հոլովման գոյականների նշանակիչներ են նաև թեք հոլովների՝ կոչո և փափուկ հիմքերով պայմանավորված վերջավորական փոխարկիչները: 2-րդ հոլովման նշանակիչներն են լրացուցիչ բաշխման հարաբերության մեջ գտնվող -а և -я վերջավորությունները: 3-րդ հո-

² Հոլովման նշված տիպերի հարացույցներն այլ անվանումներով տե՛ս Հ ա - Ր ու թ յ ու ն յ ա ն. 1996, 37–40:

լուվման նշանակիչները իզական սեռին պատկանող գոյականների վերջահանգ փափկաբաղաձայններն են³:

Ծանոթանալով լատին քերականության հիգ հոլովատիպին⁴ պարզում ենք, որ այդ տիպերը ևս հնարավոր է դասակարգել սեռային նշանի սկզբունքով ըստ որում նշանակյալի և նշանակչի բեռային դիրքերից ելնելով (այստեղ նույնպես մասնավոր դեպքերն անտեսում ենք): Լատիներենի հոլովատիպերի առաջնային նշանակիչներն են եզակի սեռականի համապատասխան վերջավորությունները: Այս լեզվում հոլովման առաջին տիպը -a վերջավորական նշանակելով իզականաձև հոլովումն է, որին հատկացվում են իզական սեռի գոյականները և նույն նշանակչով արական սեռի գոյականները: Այս հոլովման նշանակիչ է նաև -a- հիմքակազմիչը, որ հոգնակի սեռականի հիմքի ցուցանան է (եզ. ուղղ. — rosa, եզ. սեռ. — rosae, հզն. ուղղ. — rosae, հզն. սեռ. — rosarum): Երկրորդ տիպն արական և չեզոք հոլովումն է, որի նշանակիչներն են՝ a) եզակի սեռականի -i վերջավորությունը, բ) հոգնակի սեռականի -o- հիմքակազմ ցուցանանը, գ) եզակի ուղղականի արական սեռում -us, -er, չեզոքում -um վերջավորությունները, դ) չեզոք սեռի հոգնակի ուղղականում -a վերջավորությունը: Ստորև բերում ենք նշված սեռերի գոյականների [lupus (գայլ), puer (տղա), oppidum (քաղաք)] միայն եզակի և հոգնակի ուղղական ու սեռական հոլովաձևերը.

Արական սեռ

Չեզոք սեռ

Եզակի թիվ Հոգնակի թիվ

Եզակի թիվ Հոգնակի թիվ

Ուղղ. lupus, puer lupi, pueri

oppidum

oppida

Սեռ. lupi, pueri luporum, puerorum

oppidi

oppidorum

Երրորդ տիպը եռասեռ հոլովում է, որտեղ կարող են հանդիպել երեք սեռին պատկանող գոյականներ: Սա խայտաբղետ հոլովում է, որի նշանակիչը կարող է լինել եզակի ուղղականում որևէ ձայնավոր կամ [c], [l], [m], [n], [r], [s], [t], [x] բաղաձայններից մեկը: Գլխավոր նշանակիչը, սակայն, այս հոլովման մեջ նույնպես եզակի սեռականի ցուցանանն է՝ -is: Չորրորդ տիպը երկրորդի նման արական և չեզոք հոլովում է, որի եզակի ուղղականի նշանակիչներ են արական սեռի -us և չեզոք սեռի -u վերջավորությունները: Քանի որ երկրորդ հոլովման արական սեռում նույնպես կա -us նշանակիչ, ապա չորրորդ հոլովման տարբերակիչ գլխավոր ցուցանաններն են եզակի սեռականի -us վերջավորությունը և հոգնակի սեռականի -u- հիմքակազմիչը: Հինգերորդ տիպն իզականաձև հոլովում է (բացի արական սեռի երկու բառից մնացած բառերն իզական սեռի են): Այս հոլովման գոյականների մեջ հավա-

³ Հմմտ. Камынина. 2010, 67–75.

⁴ Լատիներենի հոլովման համակարգի մեկնաբանության համար հիմք ենք ընդունել հետևյալ ձեռնարկները՝ Աղ ա յ ա ն. 1950, 9–34, Винничук. 1985, 23, 26, 30, 32, 45, 50–52, 60, 63–64.

սարազոր ցուցանշաններ են եզակի ուղղականի և սեռականի նշանակիչները՝ -ei և -es: Եթե հոլովման սեռային նշանի խիստ բևեռացված տիպավորում կատարելու լինենք, ապա կարող ենք ասել, որ լատիներենի հոլովման նշանակյալները հիմնականում երկու սեռի համատեղմամբ դրսևորվող պրական ու իգական և պրական ու չեզոք սեռերն են, իսկ նշանակչի դիտանկյունից կհիմնվենք հոլովման համակարգում ամենից կայուն ցուցանշանների վրա՝ տարբերակելով եզակի սեռականի համապատասխան վերջավորությամբ ձևավորվող AE, I, IS, S, EI հոլովումներ:

Գրաբարի հոլովման տիպերի ընդհանուր բնութագիրը

Հայերենի գոյականը չունի սեռի քերականական կարգ, ուստի սեռային նշանակյալով հոլովիչներ չեն կարող լինել: Գրաբարի համար հոլովումների դասաբանական տարբեր սկզբունքներ են մշակված, որոնք երկու խմբի ենք բաժանում՝ ավանդական և պատմահամեմատական: Ավանդականն այն է, որով ուսուցում են մեր համալսարաններում գրաբարը: Պատմահամեմատական դասակարգման հեղինակը Գ. Զահուկյանն է, որը, հենց ծագումնաբանական խնդիրներով պայմանավորված, գրաբարի հոլովման համակարգը ներկայացնում է՝ հիմք ընդունելով հոլովման տիպերի միայն արտահայտական կողմը, այլ կերպ ասած՝ նշանի բևեռներից մեկը՝ նշանակիչը, որով էլ պայմանավորված՝ նրա խմբավորումը կարելի է անվանել նաև հոլովումների նշանակչային տիպաբանություն: Ըստ այդ հայեցակետի՝ Գ. Զահուկյանը տարբերակում է ձայնավորահիմք, ձայնորդահիմք և տառահիմք (ձայնավորաձայնորդահիմք) հոլովումներ⁵: Գրաբարի հոլովումների դասակարգման ավանդական սկզբունքը ևս, ըստ էության, առավելապես նշանակչով պետք է պայմանավորել⁶: Սա բացատրվում է մի կողմից՝ նրանով, որ որքան էլ այս կամ այն հոլովումը բնութագրելիս քերականները նշում են, թե այս ինչ իմաստային խմբերն են պատկանում տվյալ հոլովմանը, այնուամենայնիվ, հեղհեղուկ են այդ խմբավորումները, որովհետև կայուն չէ դրանցով որոշվող հոլովման տիպը, և նույն խմբի այլ բառեր կամ հենց նույն բառերից շատերը զուգահեռաբար այլ հոլովումների մեջ էլ են հայտնվում: Կարծում ենք՝ սա բացատրելի է այն բանով, որ V դարում արդեն սկսվել էր հին հայերենի հոլովման համակարգի քայքայման ընթացքը, և այն, ինչը կանոնական կարող էր համարվել V դարին նախորդող շրջանում՝ ըստ իմաստային խմբերի առանձնացման, V դարում արդեն հոլովման տիպերի տեղաշարժերի և փոխանցումների էր հանգեցրել: Մյուս կողմից՝ հոլովման տիպը նշանակչով որոշելու դյուրությունը բացատրելի է հոլովման բնույթի այն կանոնական առավելությամբ, որին այդպես էլ հետագայում չհասան գրաբարին հաջորդած գրական գոյաձևերը: Բանն այն է, որ հոլովիչը գրաբարում հետևողականորեն դրսևորվում էր բոլոր թեք ձևերում, միաթեք (պարզ) հոլովման դեպքում անխտիր բոլոր թեք

⁵ Զահուկյան 1959, 95–109:

⁶ Գրաբարի հոլովման ավանդական ու նորագույն մոտեցումների, ինչպես և թեքական թեք կցական տիպի պատկանելության ուշագրավ դիտարկումներ կան վերջին շրջանի ուսումնասիրություններում (տե՛ս Ավետյան 2020, 40–53, Ավետյան 2021, 223–236):

ձևերում, երկթեք (խառը) հոլովման դեպքում՝ մինչև եզակի գործիականը՝ մի հոլովիչով, եզակի գործիական և հոգնակի թեք ձևերում՝ մյուս հոլովիչով: Ոչ մի անկանոնություն չկա այն բանում, որ երկթեք հոլովման բառերը համաչափորեն չեն դրսևորվում եզակի և հոգնակի հարացույցներում: Ակնհայտ է, որ հոգնակի հարացույցի թեղադրանքով է եզակի գործիականը ևս երկրորդ հոլովիչ ունենում, որովհետև հոգնակի հարացույցի համաչափությունը պիտի ապահովվեր մեկ (տվյալ դեպքում՝ երկրորդ) հոլովիչով, իսկ հոգնակի գործիականը, ի տարբերություն երկթեք հոլովման հոգնակի մյուս թեք ձևերի, եզակի գործիականից է կազմվում: Պետք է կարծել՝ լեզվի ներքին ձևի թեղադրանքով հոգնակի հարացույցի հոլովչային միասնականությունը պահպանելու օրինաչափությամբ է եզակի հարացույցի գործիականին տրվել երկրորդ հոլովիչով արտահայտվելու «արտոնություն»:

Գրական արևելահայերենի հոլովման տիպավորումը՝ պատմականության, գործունեության և կենսունակության հարաչափությամբ

Կարծում ենք՝ գրաբարից հետո հայերենի գրական գոյաձևերից հոլովման տիպերի ուշագրավ համակարգ ունի գրական արևելահայերենը, որի տիպաբանությունը նույնպես կիրորձենք նորովի մատուցել՝ հիշյալ տիպերը ներկայացնելով պատմականության, կենսունակության, գործունեության հատկանիշների փոխհարաբերությամբ (նշանայնություն հատկանիշին առանձին ենք անդրադառնում): Ըստ որում ինչպես հոլովման տիպերը, այնպես էլ բնորոշող հատկանիշները խստորեն անջրպետված չեն իրարից, ավելին, հաճախ նույն հատկանիշով հնարավոր է լինում մեկնաբանել հոլովման տարբեր տիպերը:

Հիմք ընդունելով է. Աղայանի դիտարկումը հնչյունափոխության վերաբերյալ՝ ըստ որի՝ հնչյունափոխությունը միշտ պատմական բնույթ ունի⁷, ժամանակին հնչյունափոխությունը խմբավորել ենք ավարտուն պատմական և գործուն պատմական սկզբունքներով⁸: Պետք է նկատել, որ նույնը վերաբերում է նաև հոլովմանը: Այսօր գործող հոլովման յուրաքանչյուր տիպ արդյունք է նախորդ փուլերից մեկում կատարված ձևափոխածություն: Այս առումով հոլովման բոլոր տիպերը պատմական են: Միայն թե պատմականության հատկանիշն այս դեպքում ևս զուգորդվում է գործունեության հատկանիշով: Այս երկու հատկանիշի համատեղմամբ ունենում ենք ավարտուն (ոչ գործուն) պատմական և գործուն պատմական հոլովումներ:

Ավարտուն պատմական են այն հոլովումները, որոնք՝ իբրև ավարտուն վիճակ, գրական մեթոդյա գոյաձևին են անցել որևէ նախորդ փուլի (տվյալ դեպքում՝ գրաբարի) հոլովման համակարգից որպես սահմանափակ կիրառություն՝ անփոփոխ ժառանգություն: Ավարտուն պատմական են արտաքին Ա, Ո և ներքին Ե հոլովումները: Սրանք հոլովման այս տեսակին են պատկանում, քանի որ դրանցով հոլովված բառերը ներկայիս գրական հայերենի ներհամակարգային արտաքին Ի հոլովման բառեր են և վերը նշված հոլովումներով գործածվելիս կիսաքարացած ձևերի դրսևորում են: Այս հոլովումները արևելահայ գրական լեզվի համակարգին հակահամակարգ են: Ուստի կարող ենք

⁷ Աղայան. 1987, 265:

⁸ Գյուլգասյան. 2015, 74–75:

ընդհանրացնել, թե ավարտուն պատմական են մեր հոլովման հարացույցում հակահամակարգ ներկայացնող հոլովումները:

Գործուն պատմական են այն հոլովումները, որոնք սկզբնավորվել և գործել են մեր լեզվի նախորդ շրջաններում, ժառանգաբար փոխանցվել և գործում են ներկա փուլում՝ ունենալով այս կամ այն աստիճանի կենսունակություն: Սրանք ներհամակարգային հոլովումներ են:

Այս հոլովումներից ամենից կենսունակն ու գործունն արտաքին ի հոլովումն է ոչ միայն իր տարածվածությամբ, այլև տարածունակությամբ, որի համար էլ ընդհանրական կամ հասարակ հոլովում է կոչվում:

Գրական արևելահայերենի հոլովման տիպերի նշանագիտական բնութագիրը

Նշանայնությունը առումով կարելի է ասել՝ ի հոլովումը չեզոք հոլովում է. ունի մասնակի նշանայնություն. բացի -անի, -ենի, -ուստ, ում-, ացի, -եցի, -ի, -ցի, -ություն, -ուհի ածանցներով և -ի վերջավորությամբ կազմվող գոյականներից, որոնք սեփական հոլովումներն ունեն, մնացած գոյականներն ածանցներով բառերը նշան են ծառայում գոյականի ի հոլովման պատկանելության: Առերևույթ կարող է թվալ, թե քիչ չեն այդ ածանցները (արան, -անք, -եղեն, -բան, -եստ և այլն), սակայն դրանք չեն ներկայացնում այն միասնական խմբավորումները, որոնց հանդիպում ենք մյուս հոլովումները դիտարկելիս, և բացի այդ՝ դրանցից անհամեմատ շատ են այն պարզ ու բարդ բառերը, որոնք չեն մտնում նշանային որևէ խմբի մեջ և ենթարկվում են ի հոլովման: Քանի որ արտաքին նշաններով մասնակիորեն են ճանաչելի ի հոլովման գոյականները, թեև այդ ճանաչողությունը նշանի ոչ թե բեռային (կամ նշանակչի, կամ նշանակյալի), այլ բեռների միասնական ընդգրկվածությամբ է իրացվում, ուստի այդ հոլովման յուրահատկությունն ենք համարում հենց մասնակի նշանայնությունը՝ հակառակ մյուս հոլովումների, որոնք ինքնին նշանային պայմանավորվածություն ունեն անգամ բեռներից միայն մեկի առկայությամբ:

Նշանակրությունը առումով մյուս հոլովումները խմբավորվում են նախ՝ նշանի լիաժամպություն և բեռացվածության սկզբունքով, ապա՝ բեռներից մեկին հատկացվածության սկզբունքով:

Ա) Նշանային լիաժամպ հոլովումներ են՝

ա. ՈՒ հոլովումը՝ ոչ սոսկ ձևային ենթախմբերի բառերի համար, որոնք են՝ 1) -ալի, -ելի, -անի, -ենի վերջածանցներով գոյականները՝ բանալի - բանալու, ունելի - ունելու, մատանի - մատանու, թզենի - թզենու, 2) անորոշ դերբայի համար՝ տեսնել - տեսնելու, զգալ - զգալու, 3) ձի գոյականի համար՝ իր միակությունը՝ ձի - ձիու:

բ. ԱՆ հոլովումը՝ 1) -ում ածանցով բայանուններում՝ ա) կառուցում - կառուցման, բ) մանուկ բառում իր միակությունը՝ մանուկ - մանկան, 2) այդ հոլովման վան տարբերակը՝ մահ բառում իր միակությունը՝ մահ - մահվան:

գ. ՅԱՆ հոլովումը՝ 1) -իստ, -ուստ ածանցներով բառերում՝ հանգիստ - հանգստյան, կորուստ - կորստյան, 2) -ունդ ածանցով ծնունդ բառում իր միակությունը՝ ծնունդ - ծննդյան:

դ. Ա արտաքին հոլովումը՝ 1) աղջիկ բառում իր միակությամբ՝ աղջիկ – աղջկա:

ե. Ո ներքին հոլովումը՝ հայր, մայր, եղբայր բառերում՝ հայր – հոր:

զ. Ա ներքին հոլովումը՝ 1) –ություն ածանցով գոյականներում լիություն – լիության, 2) անուն բառում իր միակությամբ՝ անուն – անվան, 3) «տուն» իմաստային դաշտով միավորված և –ուն հանգն ունեցող բառերում՝ տուն – տան, սյուն – սյան և այլն:

է. Յ հոլովումը՝ 1) –(ա/ե/ո/ու)նք վերջածանցավոր բառերում՝ պապոնք – պապոնց, 2) –ցի ածանցով խոսակցական երանգով տեղաբնակ նշանակող բառերում՝ երևանցիք – երևանցոց:

ը. ԱՆՅ հոլովումը՝ մարդ-կին նշանային դաշտի մեկ-երկու բառերում՝ 1) իկ հոգնակերտով՝ մարդիկ – մարդկանց, 2) –այք հոգնակերտով՝ կանայք – կանանց:

Նշանային միաբևեռ հոլովումները խմբավորվում են հենց այդ բևեռներով միայն նշանակյալով կամ միայն նշանակչով:

Բ) 1) Նշանի նշանակյալով պայմանավորված հոլովումներ են՝

ա. ՈՒ հոլովումը՝ Աստված, մարդ, ամուսին, անկողին բառերում՝ Աստծու, մարդու, ամուսնու, անկողնու:

բ. ԱՆ հոլովումը՝ տարվա եղանակների անուններում՝ գարնան, ամռան, աշնան, ձմռան:

գ. ՎԱ հոլովումը (ժամանականիշ բառեր)՝ օրվա, ամառվա և այլն:

դ. ՈՋ հոլովումը (ընկերություն-խնամակցություն և այլն նշող բառեր)՝ ընկերոջ, կնոջ և այլն:

ե. ՅԱՆ հոլովումը՝ ժամանակային հակաճշգրտմամբ բառերում՝ առավոտյան, երեկոյան:

զ. Ո արտաքին հոլովումը՝ վսեմ ոճի (դավանաբանական հասկացություն բովանդակող) բառերում՝ Աստծո, հուսո, հավատո և այլն:

է. Ա արտաքին հոլովումը՝ հատկանունների՝ տեղանունների և անձնանունների պատկառելի բազմություն մեջ, որոնց մեծ մասը գրաբարում ենթարկվել է այս հոլովման, որն այսօր պահպանված է սահմանափակ կիրառություններում՝ Գեղամա (լեռներ), Վանա (ծով/լիճ), Տիգրանա (ժամանակներ) և այլն:

Բ) 2) Նշանի նշանակչով պայմանավորված հոլովումներ են՝

ա. ՈՒ հոլովումը՝ ուղղականում ի վերջավորությամբ⁹ բառերում՝ այգի – այգու, քեռի – քեռու և այլն:

բ. Ե հոլովումը՝ –[ը]ր հանգով դուստ[ը]ր – դստեր, կայս[ը]ր – կայսեր:

Ըստ հոլովման հարացույցներում դրսևորվող հոլովիչների քանակի՝ արևելահայերենի հոլովումները բաժանում ենք միավեք և երկվեք խմբերի: Թեև վերը խոսում էինք, օրինակ, ԱՆ, ՎԱ, ՈՋ, ՈՒ և այլ հոլովումների մասին, սակայն թեկուզ այս նշվածներն իրականում այդ անուններով չափաի կոչվեն, որովհետև զուգակցվում են այլ հոլովիչներով ևս: Գրական արևելահայերենի հոլովումների տիպերն իրականում հետևյալ պատկերն են ներկայացնում:

⁹ Այս կարգի բառերի՝ ուղղականում «ի» վերջահանգ ձայնավորի՝ վերջավորություն լինելն ապացուցել է է. Աղայանը (տե՛ս Աղայան. 1967, 234):

Միաթեք հոլովումներ: Այս հոլովման են պատկանում այն բառերը, որոնք կամ եզակի և հոգնակի հարացույցները ձևավորում են նույն հոլովիչով, կամ էլ անհոգնական կամ անեզական գոյականներ են, որոնք, հասկանալիորեն, մեկ հոլովիչով են թեքվում: Երկու հարացույցով միաթեք է Ի հոլովումը: Միաթեք են Յ անեզական հոլովումը, ՈՒ հոլովումը՝ միայն անորոշ դերբայի հոլովական հարացույցում (անհոգնական է), Ա ներքին հոլովումը՝ ություն ածանցով անհոգնական գոյականներում:

Երկթեք հոլովումներ: Այս հոլովումների երկրորդ հոլովումը հոգնակի հարացույցին է պատկանում, որի՝ ամենից տարածված հոլովիչն է [ի] ձայնավորը: Երկթեք են արտաքին ՈՒ/Ի, ԱՆ/Ի, ՎԱ/Ի, ՈՋ/Ի, ՈՋ/ԱՆՅ (կնոջ/կանանց), ՈՒ/ԱՆՅ (մարդու/մարդկանց), ներքին Ո/Ի, Ա/Ի, Ե/Ի հոլովումները (վերջինում եզակի բացառականը ևս Ի հոլովման կանոնով է կազմվում՝ կայսրից):

Քանի որ լեզուներում հանդիպում է նաև հոլովների կազմության տարահիմքություն կամ նույնիսկ տարարմատություն, ապա տարբերակվում են նաև հոլովման համարմատ և տարարմատ, նույնահիմք և տարահիմք տիպեր: Որպես կանոն՝ տարարմատությունը կամ տարահիմքությունն արտահայտվում է դերանունների հոլովակազմության մեջ, ուստի տարբերակվում են հոլովման դերանվանական, անվանական, անվանադերանվանական տիպեր: Արևելահայերենի հոլովման այս տիպերի մասին շահեկան ուսումնասիրություն ունի է. Աղայանը¹⁰, որի դիտարկումներից մեկին կանդաղառնանք այստեղ: Խոսքն անվանադերանվանական հոլովման պատկանող ո՞վ դերանվանն է վերաբերում: Նկատելով, որ այս դերանվան թեք ձևերը, թեև ծագումնաբանորեն եզակի են, սակայն համաժամանակյա մոտեցմամբ դա ոչ մի նշանակություն չունի, որովհետև այդ ձևերը հավասարապես վերաբերում են և՛ եզակի, և՛ հոգնակի թվին, է. Աղայանը բացահայտում է, որ այդ իսկ թեք ձևերն իրականում չեզոք թիվ են նշում: Շարունակելով դիտարկումը՝ լեզվաբանը նկատում է, որ, ինչպես սեռականն ու տրականը, այնպես էլ եզակի ուղղականն աննշույթ է, ուստի այդ երեք հոլովների թվային նույնացում է կատարում ուղղականն էլ թեք ձևերի պես համարելով չեզոք թիվ և ձախակողմյան հարացույցն այդպես հակադրելով հոգնակի թվին, որի համաձայն՝ արևելահայերենում նշված դերանվան երկու թիվ է տարբերակում՝ չեզոք և հոգնակի¹¹: Թեև խիստ կարևոր է հայ լեզվաբանության համար չեզոք թվի հայտնաբերությունը, սակայն ակնբախ է նաև տրամաբանական խոցելիությունը: «Չեզոք» հասկացություն կարող է լինել միայն հակադիր բևեռների միջև, ըստ այդմ՝ անտեղի նույնացում է կատարվել, ուստի ո՞վ դերանվան համար տարբերակում ենք երեք թիվ՝ եզակի (ո՞վ), հոգնակի (ովքե՞ր) և չեզոք, որի քերույթներն են (grammeme) առաջին երկուսի համար ընդհանուր թեք հոլովաձևերը (ո՞ւմ, ումի՞ց, ումո՞ւմ):

¹⁰ Աղայան. 1967, 262–274:

¹¹ Աղայան. 1967, 269–270:

Եզրակացություն

Ի մի բերելով վերին արժարժված դրույթները՝ պարզվում է հետևյալը.

Ա) Հոլովակիր լեզուներում հոլովը կապված է նաև այլ կարգերի հետ: Այդ լեզուներում հոլովների՝ այս կամ այն թվով դրսևորվելը պարտադիր է, ուստի հոլովակիր լեզուներում հոլովի և թվի քերականական կարգերի համատեղումը բացարձակ հանրույթ է:

Բ) Սեռակիր լեզուներում հոլովման կարգն անբաժան է սեռանիշ ցուցչից, և հոլովման տիպերի զատորոշման հարցում էական դեր կարող են ունենալ սեռային նշանի թե՛ նշանակյալը, թե՛ նշանակիչը: Այդպիսի լեզուներ են լատիներենը, գերմաներենը, արդի ռուսերենը: Այս լեզուներում հոլովների՝ սեռի նշանով և նրա բեռներով՝ նշանակյալով ու նշանակչով, տիպավորումը հանրույթային արժեք ունի:

Գ) Սեռագուրկ լեզուները հոլովման տիպերի տարբերակման այլ սկզբունքներ ունեն, որոնցից նախորդների հետ շփման կետ ունի նշանային տարբերակումը՝ նշանակյալով, նշանակչով կամ լիաժալալ նշանով: Տարբերությունը նշանակազմում սեռային իմաստի բացակայությունն է, ասել է՝ հակադրվում է հանրույթին որպես տարբերույթ: Այս լեզուներում հոլովման տիպերի տարբերակման ցուցանիշներ են նաև պատմականությունը, կենսունակությունը, գործունեությունը: Ձևակազմական առումով հոլովման տիպերի առանձնացման հիմք է հոլովիչների քանակը, ըստ որի՝ տարբերակվում են միաթեք և երկթեք հոլովումներ: Այդպիսի լեզուներ են հին հայերենը (որտեղ կան սակավ հանդիպող եռաթեք ձևեր ևս), գրական արևելահայերենը: Արևելահայերենում ամենից կենսունակը Ի հոլովումն է: Թեև ոչ նույնքան կենսունակ, բայցևայնպես գործուն են ՈՒ/Ի, ՎԱ/Ի, ԱՆ/Ի, ՈՋ/Ի, Ց արտաքին և Ո/Ի, Ա/Ի ներարտաքին (երկթեք) հոլովումները:

Դավիթ Գյուլզատյան – բ. գ. թ., դոցենտ, Վանաձորի Հ. Թումանյանի անվ. պետական համալսարանի Հայոց լեզվի և գրականության ամբիոնի դոցենտ: Գիտական հետաքրքրությունները՝ ընդհանուր լեզվաբանություն, լեզվաբանական տիպաբանություն, նշանագիտություն, մաթեմատիկական լեզվաբանություն, լեզվաիլիստիկություն, հանրալեզվաբանություն: Հեղինակ է 2 ուսումնական ձեռնարկի, 1 մենագրության և 40 հոդվածի: davitgiulzadyan@gmail.com

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Աղայան Է. 1950, Լատիներեն լեզվի քերականություն. I գիրք. Ձևաբանություն, Երևան, Պետական համալսարանի հրատարակչություն, 182 էջ:

Աղայան Է. 1967, Ժամանակակից հայերենի հոլովումը և խոնարհումը, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ, 404 էջ:

Աղայան Է. 1987, Լեզվաբանության հիմունքներ, Երևան, ԵՊՀ հրատ., 736 էջ:

Ավետյան Ս. 2020, Որքանով թեքական կամ կցական է հին հայերենի անվանական հոլովումը. – «Բանբեր Երևանի համալսարանի. Բանասիրություն», № 3, էջ 40–53:

Ավետյան Ս. 2021, Անվանական հոլովման տիպաբանական զարգացումը հայերենում. – «Հայագիտության հարցեր», թիվ 1, էջ 223–236:

Գյուլգասյան Դ. 2015, Գրական արևելահայերենի արտահայտաբանություն, Երևան, «Գլորալ համալսարան», 296 էջ:

Հարությունյան Ս. 1996, Գերմաներենի քերականության համառոտ ձեռնարկ, Երևան, «Ան. Շիրակացի» հայկական համալսարանի հրատ., 238 էջ:

Զահուկյան Գ. 1959, Հին հայերենի հոլովման սխեման և նրա ծագումը, Երևան, Երևանի համալսարանի հրատ., 410 էջ:

Винничук Л. 1985, Латинский язык, Самоучитель для студентов. М., «Высшая школа», 328 с.

Камынина А. 2010, Современный русский язык. Морфология. М., Изд. Московского университета, 240 с.

ВОКРУГ ВОПРОСА О ТИПОЛОГИИ СКЛОНЕНИЯ (На основе сравнения древнеармянского, литературного восточноармянского, латинского, немецкого, русского языков)

ДАВИТ ГЮЛЗАТЯН

Резюме

Ключевые слова: типы склонений, монофлексивное склонение, бифлексивное склонение, знак, означающее, означаемое, сигнификативное полномасштабное и униполярное склонения, мужские склонения, женское и феминоидное склонения, нейтральные склонения.

В языках, в которых представлена категория склонения, парадигма склонения формируется по разным принципам. Исходя из этих принципов, выделяются различные типы склонения.

Путем сравнения нескольких лингвистических структур в панхроническом аспекте производится новая классификация типов склонения по двум разным принципам для двух разновидностей армянского языка с разными системами склонения, в которых отсутствует категория рода, и для языков с родовой системой склонения.

Эти разные типы, однако, объединены семасиологической концептуальностью: полномасштабными и униполярными крыльями семы. В языках, в которых представлена категория склонения, склонение связано с другими грамматическими категориями. В этих языках обязательно, чтобы склонение проявлялось в том или ином числе, поэтому в них совмещение склонения и числа является абсолютной универсалией.

В языках, в которых представлена категория рода, данная категория неотделима от показателя родовой семы, и в разграничении типов склонения существенную роль могут играть родовые семы как означающего, так и означаемого. К таким языкам относятся латинский, немецкий, современный русский.

В языках, в которых отсутствует категория рода, действует иной принцип различения типов склонения: с языками, имеющими категорию рода, их связывает семасиологическая дифференциация с помощью означаемого, означающего или полномасштабного знака. Отличие заключается в отсутствии родового значения в знаковой системе. Показателями различения типов склонения в этих языках являются также историчность, продуктивность, функциональность.

С точки зрения морфемного состава, основой для дифференциации типов склонения служит количество флексий, исходя из этого выделяются монофлексивное и бифлексивное склонения. Такими языками являются древнеармянский (где встречаются и единичные тrefлексивные формы) и литературный восточноармянский.

В восточноармянском языке самым продуктивным является склонение на *-i*. Впрочем, не менее продуктивными являются типы внешнего склонения на *u/i*, *va/i*, *an/i*, *oĵ/i*, *c'* и типы бифлексивного склонения на *o/i*, *a/i*.

Давит Гюлзатян – к. филол. н., доцент кафедры армянского языка Ванадзорского государственного университета им. Ов. Туманяна. Научные интересы: общее языкознание, лингвистическая типология, семиотика, математическая лингвистика, лингвофилософия, социолингвистика. Автор 2 учебных пособий, 1 монографии и 40 статей. davitgiulzadyan@gmail.com

A NOVEL INTERPRETATION OF THE DECLENSION TYPOLOGY

(By comparison of Grabar, Literary Eastern Armenian,
Latin, German, Russian)

DAVIT GYULZATYAN

Summary

Keywords: types of declension, monoflexive declension, biflexive declension, sign, signifier, signified, sign-based full-scale and unipolar declension, masculine declensions, feminine and feminoid declensions, neutral declensions.

In languages with declensions, the declension paradigms are formed by different principles. It is according to these principles that declension types are determined.

By comparing several linguistic formations in the panchronic aspect, a new grouping of declension types by two different principles has been made for the two existential forms of the Armenian language with gender-free declension system and for languages with a gender-based declension system.

These different types are unified semiotically, more precisely by the full-scale and polarized wings of the sign. In languages with declensions, the declension is associated with other categories. It is mandatory in those languages that the

declensions are expressed by this or that number, thus in those languages a synergy of declension and number is an absolute universality.

In gender-based languages, the category of declension is indivisible from the gender indicator and in distinguishing declension types, both the signified and the signifying units of the gender sign have an essential role. Among such languages are Latin, German and modern Russian.

Gender-free languages have other principles for distinguishing declension types, one of which has a point of contact with the aforementioned (gender-based declension systems) and that is the sign distinction with its signified, signifying or full-scale signs. The difference in the sign-totality is the absence of the sense of gender, i.e. opposes universality as a distinction. In these languages, indicators for distinguishing types of declension also include historicity, viability and usage.

In terms of formation, the number of declension marks is a basis for setting declension types apart, whereby monoflexive and biflexive declensions are distinguished. Among such languages are the old Armenian (which incorporates rare occurrences of triflexive declension forms as well) and literary Eastern Armenian.

In Eastern Armenian, the “ee” declension is the most viable and though not as much viable, but nonetheless active are the external *u/i*, *va/i*, *an/i*, *oĵ /i*, *c’* declensions and *o/i*, *a/i* internal-external (biflexive) declensions.

Davit Gyulzatyan – Doctor of Philology, Associate Professor of the Armenian Language Chair at the State University of Vanadzor after H. Toumanyanyan. Academic interests: general linguistics, linguistic typology, semiotics, mathematical linguistics, linguistic philosophy, social linguistics. Authored 2 teaching manuals, 1 monograph and 40 articles. davitgiulzadyan@gmail.com